

PÁL SÁNDOR ATTILA

Sikertelen *Budapesti ős*?

(Karinthy Ferenc regényéről)

Jelen dolgozat fókuszpontjában Karinthy Ferenc *Naplója*¹ és *Budapesti ős*² című regénye áll. Elsősorban előbbi tükrében olvasva próbálom utóbbi, jobbára hírhedt, mint híres, ha egyáltalán a kánonok ködén átderengő regényét ma leporolni s meghatározni helyét az 1956-ról szóló irodalmi művek igencsak bő palettáján; feltárni társtalanságát, felemás fogadtatását.

Ugyanakkor kicsit messzebből kell indítanom, mégpedig azzal a kijelentéssel, amely szerint Karinthy Ferenc elfeledett író. Abban az értelemben mindenképp, hogy nem tárgya semmiféle kritikai, irodalomtudományos diskurzusnak, valamint a kortárs szépirodalom sem tekinti sem fontos, sem semmilyen apafigurának, előképnek vagy akár csak leporolandó, „feltámasztandó” kismesternek.

Amikor legutóbb, a közelmúltban kisebb „felfutása” volt megfigyelhető, az sem annak volt köszönhető, hogy egyszeriben ráébredt volna a kortárs (irodalmi) közvélemény Karinthy Frigyes fiának apjához mérhető zsenialitására, inkább csak egy frissiben megjelent mű generálta figyelemről volt szó. Karinthy Márton könyve, az *Ördögörcs*³ újra erőteljesen ráirányította a figyelmet az egész Karinthy-univerzumra, annak minden irodalomtörténeti és olykor pszichopatológiai problémájával és érdekességével. Márton, Ferenc fia, a szerinte egész családjára egyfajta genetikai átórként hatással lévő betegséget állítja könyve középpontjába, és leginkább nagybátyja, Karinthy Gábor nevezhető műve nem hagyományos értelemben vett főhősének.

Karinthy Márton kiadója a megboldogult Ulpius-ház volt, amely alighanem az *Ördögörcs* sikerén felbuzdulva elindította a Karinthy Ferenc-életműsorozat kiadását. A sorozat első kötetének megjelenésekor Beck András publikált a kérdéstről értő cikket, és lőtte be többé-kevésbé számomra is elfogadhatóan az életmű helyét,

¹ KARINTHY Ferenc, *Napló I–III*, s. a. r. JOVÁNOVICS Miklós, Bp., Littoria, 1993.

² KARINTHY Ferenc, *Budapesti ős*, Bp., Szépirodalmi, 1982.

³ Zsuppán András szerint „túlirt vakak”-ról van szó, amiből én csak a túlírttal tudok egyetérteni. Ha megengedtetik ennyi személyesség: gimnazista korom egyik legkedvesebb olvasmánya, mely nem melleleg ajtókat nyitott számomra a többi Karinthyhoz, Frigyesztől Gáboron át Ferencig, és másokhoz (Devecseriné Guthi Erzsébet, Devecseri Gábor, stb.). ZSUPPÁN András, *Családi szennyes*, Magyar Narancs, 2004, 7. sz., 2004. február 12. http://magyarnarancs.hu/zene2/konyv_csaladi_szennyes_karinthy_marton_ordoggorcs-59869 (utolsó megtekintés: 2017. szeptember 1.)

szólva az alighanem legjobb Karinthy Ferenc-könyvről, a *Szellemidézésről*.⁴ Ez idő tájt mérsékelten és egyáltalán nem mondhatni, hogy az osztatlan elismerés⁵ hangján, de valamelyest több szó esett a '90-es évek elején elhunyt íróról. Ami mindenesetre tény: az eredetileg 1946-ban megjelent regényt még követte a sorban a *Budapesti tavasz*, majd az életműsorozat hallgatólagosan és látványosan lezárult a 2008-ban megjelent *Napló* első kötetével.

Nem kell hozzá túl nagy könyvszakmai tudással rendelkezni, hogy belássuk: a sorozat alighanem befulladt, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az olvasóközönséget nem igazán érdekelte.

Pedig, amennyiben hinni lehet a korszak mutatóinak, a rendszerváltozás (és ezáltal természetesen a szocialista kultúr- és kiadáspolitika vége) előtt Karinthy Ferenc nagyon is sikeres szerző volt, könyvei az annak idején már-már megszokottnak mondható több tízezres példányszámokban keltek el, valamint fontos megjegyezni, hogy már 1979-ben elindult életműsorozata a Szépirodalmi Kiadó gondozásában. Az író pályaképének felvázolása nem feladatom, röviden mégis szólni kell róla. 1943-ban jelent meg első könyve, a *Don Juan éjszakája*, nyelvészetből doktorált, 1949-ben pedig megkapta az utolsó Baumgarten-díjat. A háború után az új Magyarország építésébe vetette magát, megírta az ebből részesülni kívánók számára kötelező jellegű vonalas könyveit, szorgalmasan tudósított a Szabad Néphez az épülő szocializmusról, és egy ideig a Nemzeti Színház dramaturgja is volt. A Rákosi bukását követő kiábrándulás idején ő is megtagadta ezeket az írásokat, majd gyakorlatilag élete végéig „termelte” a könyveket: regényeket, novellákat, tárcákat. Ezek közül említendő a *Budapesti tavasz*, amely a „felszabadulás” időszakának és Budapest ostromának rajza; az *Epepe*, egy rejtélyes disztópia,⁶ valamint a *Budapesti ősz*, amely 1982-ben jelent meg, az '56-os regény. Karinthy Ferenc 1992. február 29-én halt meg, szökőnapon tehát.

Élete fő műve véleményem szerint *Naplója*, amelyet 1967 és 1991 között írt, kisebb-nagyobb megszakításokkal, és amely 1993-ban jelent meg három kötetben az azóta már ugyancsak nem létező Littoria Kiadónál. A *Napló* jelentősége egyrészt szinte páratlan korképjellege. Megismerhetők a Kádár-kor mindennapjai, legalábbis azon részük, amelyeket egy kényelemben és támogatottságban élő művész élhetett,

⁴ BECK András, *Életsíratás*, Magyar Narancs, 2007, 9. sz., 2007. március 1.) http://magyarnarancs.hu/konyv/eletsiratas_karinthy_ferenc_szellemidezes-66794 (utolsó megtekintés: 2017. szeptember 1.)

⁵ ONAGY Zoltán, *Karinthy, a másodpéldány*, Irodalmi Jelen Online, 2011. június 2. <http://www.irodalmijelen.hu/05242013-1016/karinthy-ferenc> (utolsó megtekintés: 2017. szeptember 1.) Onagy ezen cikksorozata persze egy vállaltan szubjektív, nem feltétlenül szimpatikus és problémátlan rovat volt az IJ felületén.

⁶ Szócs Géza egy, a magyar '56-os művek lajstromozását elvégző, és felette fanyalgó és vitatható kijelentésekkel teletűzdelt írásában az *Epepét* tartja a múlt század derekának egyik legjobb ('56-os) regényének, a *Budapesti ősz*t pedig Moldova és Berkesi művei mellé helyezi. Szócs Géza, *Történelmi figurák mint irodalmi hősök – fél évszázad magyar regényeiben (főleg), meg néhány drámájába = Irodalom a forradalomban: Emlékezés az MTA Irodalomtudományi Intézetében*, 2006. október 5., szerk. ANGYALOSI Gergely, Bp., Universitas, 2008, 169–170.

jelen esetben egy író, akinek csakis az írással kellett foglalkoznia – mint munkával. Másrészt a jelentős útinapló-részletek is korképet mutatnak, egyrészt rendkívül érdekes, hogyan szűri át a világ ezen részét magán Karinthy Ferenc, másrészt, hogy milyen megjegyzéseket fűz ehhez. Harmadrészt akárhogy is: nagy idők tanújáról van szó. Az irodalomtörténeti adalékok, amelyekben bővelkedik ez a szövegrengteteg, szintén nem elhanyagolhatóak. Negyedrész: egy mentalitás emlékezete van rögzítve ezeken a lapokon. És ötödrész: egy emberi élet tragédiájának leírásaként, egyfajta sajátos hanyatlástörténetként is olvasható, együtt az életművel: egy szép, sőt talán kimondhatóan nagy reményekkel induló, nehéz örökséget a nyakába vevő író hullámhegyekkel és -völgyekkel teli élete, amely az élet habzsolása után egy depressziós, alkoholba fulladó, szomorú öregkorral ér véget.⁷

Szorosabban vett témámra fordulva elmondható, hogy a naplóban nincs jele annak, hogy korábban rendkívüli módon foglalkoztatta volna 1956 története, annak megírása Karinthy Ferencet. A megírás kezdetét megelőzően egyetlen egyszer emlékezik meg az évfordulóról, 1972. október 23-án, Alexandriában: „(Ma van október 23., most látom, ahogy leírom. 17 éve, és hogy kiment a fejemből! Itt, a magyar csoportban, fogadom, rajtam kívül senkinek eszébe nem jutott.)”

Ennek némileg ellentmond Sárközi Máttyás 1996-os esszéje a regényről,⁸ a legutóbbi írás a *Budapesti őszről*, amely ugyanakkor sokkal inkább személyes emlékek és levélváltások lenyomata, mint valós (újra)értékelés. Sárközi említése szerint 1976-os londoni útján már konkrét terve volt Karinthynek egy 1956-os regény megírása, és ehhez kért segítséget tőle, hogy tudniillik szerezze meg számára a Szabad Európa Rádió vaskos kiadványát, amit Sárközi meg is tett. 1979. szeptember 10-én jegyzi fel naplójába, hogy írja a regényt, egy nem rossz nyár után, van is már belőle 82 flekk.

Vas Pista kérdezte, min dolgozom. Mikor mondtam, hogy regényen, és 56 októberében játszódik, egészen elszörnyedt. Hát igen. Én is tudom, hogy ez rázós, mit rázós, életveszélyes, tabu, stb. Teljesen bizonytalan, vajon kiadható-e, de inkább nem – bár 3-4 évre előre jósolni ebben az irracionális helyzetben képtelenség. Mégis írom, írnom kell. [...] szépirodalmi feldolgozás nincs, itt se, ott se [ti. „itthon” és „nyugaton” – P. S. A.]. Nemhogy valamirevaló – semmilyen. Egyebek közt azért is kell nekiülnöm.⁹

Ez utóbbi megjegyzéshez hozzá kell tennünk, hogy természetesen közvetlenül a forradalom után ismerünk legalábbis szépirodalmi igénnyel fellépő, ám mára már olvashatatlan, úgynevezett rendszerhű ábrázolásokat az októberi–novemberi eseményekről, például Berkesi András *Októberi vihar* és *Vihar után*, Molnár Géza *Hullámverés*, Barsi Dénes *Lázgörbe* című regényeit említve csak itt, természetesen a teljesség igénye nélkül.

⁷ A teljesség kedvéért elmondandó, hogy a *Napló*nak egy új, teljes, kísérő tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátott kiadása már rendkívül időszerű lenne, hiszen ebben a formájában a tudományos kutatás számára jobbára használhatatlan.

⁸ SÁRKÖZI Máttyás, *A megélt történelem súlya: Karinthy Ferenc kudarcos kísérlete 1956 megörökítésére* = *Kortárs*, 40(1996), 5. sz., 98–100.

⁹ KARINTHY, *Napló, i. m.*, III. 152.

Mindezekről bővebben szól Angyalosi Gergely egy kiváló tanulmányában.¹⁰ Karinthy nyilvánvalóan tudott róluk („erről a témáról, tárgyról eddig itt csak Berkési-szinten, egészen más szemszögből írtak”¹¹), ám azzal, hogy ezekről a művekről tudomást sem vesz, említésre sem tartja őket méltónak, egyértelművé válik, hogy más, sokkalta igényesebb, bátrabb és színvonalasabb mű megírására tartotta magát érdemesnek.

A további bejegyzésekben szórványosan végigkövethetjük az alkotói folyamatot a tekintetben, hány oldalnál jár már, hogyan halad, mígnem 1980. szeptember 12-én a következőket jegyzi fel:

[...] nagyon zavarban vagyok, nem tudom, milyen, sok helyütt földhöz ragadt-nak, felszinesnek, informatívnak érzem. A nagy emberi drámák valahogy ellaposodtak – vagy nem? Belülről nem látok ki belőle, üzemi vakság. Bizony, nem sajnálnám az időt, és átírnám az egészet – ha tudnám, hogyan kellene átírni! Persze sejtellem sincs róla, megjelenhet-e – a jelen helyzetben alig hiszem.¹²

Majd négy nappal később azt írja, befejezte a regényt. Bata Imre lektori jelentését ’81 januárjának végén kapja kézhez, amelyben Bata nem ajánlja kiadásra a regényt. Bár megdicséri, mint írásművet, politikailag tartaná elhibázottnak megjelentetését, amely a prosperitásban felesleges gondolkodásra készítené a népet. Ez legalábbis Karinthy konklúziója. A jelentés persze érezhetően megüti: a további feljegyzésekben bűvópataként bukkan fel újra és újra a regény helyzete, miszerint semmi hír róla, „rejtelmes seggek” ülnek rajta. ’82. január 19-én írja, hogy elfogadták, kiadják a könyvet, majd egy nappal később, hogy a könyvnapra, olcsó kiadásban, 90 ezer példányban, akkora az érdeklődés már előzetesen. Végül az első példányt ez év szeptember 1-jén veheti kézbe írója, majd pedig Cipruson értesül róla fiától október 21-én, hogy a kötet végre valahára a boltokba került.

Néhány szó a regényről. A *Budapesti ősz* Páhy Gyula én-elbeszélése a forradalom 13 napjáról 13 fejezetben. Páhy kultúrházvezető, mint hamar kiderül, terhelt múlttal, apja ekkor börtönben van mint volt csendőr, bátyját pedig háborús bűnösneként végezték ki. Ő maga kommunista. Az októberi–novemberi eseményeket mind-mind testközelből látja, s így szemtanúként írja le, az első tüntetéstől a Rádió ostromán át a különösen plasztikusan lefestett és kádári hatalom fő hivatkozási pontjaként számon tartott Köztársaság téri vérengzésen keresztül november 4-ig.

Az én-elbeszélő gyakorlatilag szemlélődik, lófrál, miközben mindenben részt is vesz. Jellemző és sokat használt narrátori eszköz az utca hangja, élőbeszédszerűen leírt mondatokkal. A főhős tudatába beszűrődő hangok ezek, a fenyegetéstől a zsidózáson át az ujjongásig és a bizakodó párbeszédfoszlányokig. A rádió bűvópatak, szintén egyfajta narrátori hang, amelyet időről időre hallgat, és így szűrődnek be a nagypolitikai

¹⁰ ANGYALOSI Gergely, *Az „ellenforradalom” képei: Az 1956-os események rendszerhű ábrázolásairól = A minta fordul egyet: Esszék, tanulmányok, kritikák*, Bp., Kijárat, 2009. 186-192.

¹¹ SÁRKÖZI, i. m., 1996, 99.

¹² KARINTHY, *Napló*, i. m., III. 171.

események a szövegbe (hasonló eljárás még az újságok és a plakátok szemlézése).¹³ S Páhy, miközben belevetettként sodródik ezekben az eseményekben, rendkívül zűrös magánéletét intézi, hánykolódik színésznő szeretője, Duray Olga és felesége, Kati között, s vele és a többi résztvevővel, például Várkonyival, aki egyébként nagyban hasonlít Gimes Miklóstra, folytat világnézeti, politikai és olykor filozófiai vitákat. A regény két legvitatottabb pontja közül az egyik, amikor a Köztársasági téri eseményeket követően az elbeszélő lelövi a korábban általa a börtönből kiszabadított apját, aki épp a Páhy őrizetére bízott ávost akarja lelőni. A másik pedig az egy nappal ezután Katival folytatott beszélgetése, amikor is nem sikerül neki elmondania tettét, ám a nagy politikai eszmecserében a feleség szólamából kiolvasható egyfajta Kádárék melletti állásfoglalás, azaz hogy mintegy a fehérterrort megakadályozandó lett volna szükségszerű a Forradalmi Munkás-paraszt Kormány ténykedése. A regényt Páhy levele zárja Mexikóból, 1957-ből, amely szerint mindez, a regény maga, Katinak szánt küldemény, hogy elmondja mindazt, amit a leírt időszak végén személyesen nem tudott – s ezzel utalja a talált kézirat már ekkoriban sem túl invenciózus játékának világába a szöveget.

Sári B. László¹⁴ Nádas Péter, Dalos György és Galgóczi Erzsébet műveit vizsgálja egy tanulmányában az emlékezeti kánon, valamint az esztétikum és politikum összefüggései felől.

[...] a nyolcvanas évek elbeszélő prózájának újraolvasásához olyan értelmezői keretet kell választanunk, mely egyrészt nem választja el egymástól élesen a politikai és az esztétikai problémákat, s épít azokra a társadalomtudományi narratívákra, melyek a Kádár-rendszer történetét kezdeteitől a rendszerváltásig az autoriter, illetve később a diszkurzív diktatúra történeteként beszélik el. A nyolcvanas évek elejétől datálható diszkurzív diktatúra narratívája szerint a rendszer saját politikai egyeduralmának biztosítása érdekében engedélyezi a magánélet és a társadalmi autonómia viszonylagos szabadságát, s az egyén korlátozott szabadsága az etikai, morális – és áttelesen vagy nyíltan a politikai – kérdések felvetésében és tárgyalásában nyilvánulhat meg. Az irányításnak ez a rendszere párhuzamos, egymással párbeszédet – és politikai küzdelmet – folytató társadalmi valóságok kialakítását vonja maga után. A diszkurzív diktatúra így nem csupán a hatalom konszolidálásának eszköze, hanem elvileg az egyén illetve egyének csoportjai is kiszabadulhatnak a hatalom mindenre kiterjedő befolyásától, s ha korlátozott mértékben is, de megteremthetik a nyilvánosság alternatív vagy köztes formáit, legyen szó akár a második nyilvánosság jelenlétéről, akár a fikció változatos formákban létrejövő köztes nyilvánosságáról. Mindez azt feltételezi, hogy – akárcsak a közvéleményt formáló értelmiségi csoportok, a pártvezetés, az ellenzékiek és a közgazdasági elit esetében – az irodalmi életben is különböző csoportok törekvéseivel kell számolnunk, melyek eltérő stratégiákat követnek az irodalmi autonómiáért – illetve annak elfojtásáért – folytatott küzdelemben, legyen szó akár a közvetlen politikai lépésekről, akár a szövegek poétikai megoldásairól.¹⁵

¹³ A recepció által sokat kárhoztatott vagy épp dicsért riporttíz is e felsoroltak adják: a valóban akkor elhangzott rádióbeszédék töredékes leírásait olvashatjuk, s Páhy szólamától, leírásaitól és a párbeszédektől ez egy markánsan elütő hang, maga a valóságreferencia.

¹⁴ SÁRI B. László, *Az 1980-as évek magyar prózájának 1956-ábrázolása társadalomtudományi nézőpontból: Előtanulmány egy kutatáshoz = Művészet és hatalom: A Kádár-korszak művészetete*, szerk. KISANTAL Tamás, MENYHÉRT Anna, Bp., József Attila Kör – L'Harmattan, 2005. 44–54.

¹⁵ SÁRI B., *i. m.*, 45–46.

Értelmezésem szerint ebben az értelemben Karinthy Ferenc ezen műve lényegében meglehetősen társtalan. Megkésett is bizonyos értelemben, hiszen ezt a váltást, a lehetőségek, a politikai, irodalompolitikai légkör jelentősnek tekinthető megváltozását, a diktatúra színeváltozásait nem érzékelt (elég) pontosan.¹⁶ A tárgyalt regény alighanem azért tételeződött és tételeződik minduntalan bátortalannak, és nevezetik bizonyos értelmezők által hazugnak, mert a folyamatok már ekkor némileg elhaladtak Karinthy mellett, de erre még visszatérünk.¹⁷

Az író 1979. szeptember 10-én ezt a zárójeles megjegyzést írta naplójába: „(Egyébként szerintem a regény akkor lesz jó, ha itt betiltják vagy levágják, de Párizsban az emigrációs Irodalmi Újságban is levágják – mindkét helyen persze politikai okokból. Ha ilyen lesz, akkor már lehet benne valami.)”¹⁸ Nos, a recepciót feltérképezve kijelenthető, hogy mindez megvalósult: más kérdés, hogy nem egészen úgy, ahogyan azt a *Budapesti ős* írója elképzelte.¹⁹

A regényről mindösszesen 14 kritika, recenzió jelent meg. A naplóbejegyzés „mindkét helyen” distinkciója természetesen Magyarországot, illetőleg a nyugati magyar emigrációs lapokat, közeget jelöli. Ez alapján a megoszlás totós nyelven ikszet hozott: hét-hét írás született a *Budapesti ős*ről. S ami még érdekesebb: a fogadtatás főbb megállapításai, észrevételei „itt is, ott is” lényegében megegyeztek, és nem is mindig elsősorban politikai aggályaiknak adtak hangot.

Csaknem minden esetben erényként esik a latba a riportjelleg, a dokumentarista igény és a Karinthy Ferencet *epitheton ornans*ként kísérő tabudöntögető jelző. Naplójában egyedül az időben elsőként megjelent Népszabadság-béli Tarján Tamás-kritikára reflektál.

¹⁶ Fontos megjegyezni, hogy a megkésettységnek, pontosabban a kiadás késleltetésének története pontosan nehezen detektálható. A *Napló* abban a formában, ahogyan a Littoria Kiadónál publikálták, nem kifejezetten megbízható, kiáltó hiány a teljes, jegyzetelt, névmutatóval ellátott kiadás. Ugyanakkor az az ív, amely a regény kiadása körüli mizériáról megrajzolódik Karinthy feljegyzéseiben, jelentősen árnyalódna és máshová futna, ha szorosabban szemügyre vehetnénk a Kiadói Főigazgatóság iratait. Egyrészt alighanem meg kellett várni, hogy mintegy hivatalos verzióként Berkesi András *Októberi viharának* újrakiadása jelenjen meg hamarabb, 1981-ben, majd pedig a *Bibó-émlékkönyv* szamizdat publikálása a *Budapesti ős* megjelenését tehető sűrűtővé.

¹⁷ Ismert és ehelyütt meg kell említenünk Ferdinandy György *Budapesti ős*-olvasatát is, amely szintén megkésettnek ítéli a regényt, főleg abban a tekintetben, hogy az ún. „nyugati olvasók” számára már tökéletesen ismert volt ekkor a forradalom eseménytörténete. Úgy vélem Karinthy intenciója pontosan ez: a hazai olvasók számára írni, akik előtt a forradalom története lényegében ismeretlen volt. FERDINANDY György, *Hol van az a nyár?! = Uő, Távlattan*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1994, 262–268.

¹⁸ KARINTHY, *Napló*, i. m., III. 153.

¹⁹ A kiadásról szólva pár megjegyzés: a *Budapesti ős* lényegében a kiadói reklám teljes mellőzésével jelent meg. Nem találunk rajta szerzői fényképet, lelkes szerkesztői ajánlást, szerzői életrajzot, de maga a könyvtárgy sem mondható túlzottan igényesnek. Pedig, hogy csak egy példát említsek, Karinthy Ferenc életműkiadása ekkor már bőven futott a Szépirodalmi Kiadónál. Bár sikeres és népszerű írónak számított, e könyvét mégis „túrt” módon publikálták.

Reggel az első kritika a Népszabadságban a Budapesti őszi... Nagyon ügyes. Az X. utolsó kalandja c. kis Ra-Re kötetem bírálata mögé eldugva, röviden, mellékesen. Hogy tényanyagában bátor, becsületes, kiegészíti (?) az eddigieket, de a jellemfestés, konstrukció – alatta marad a Budapesti tavasznak. Ezt vártam. Nagyon ügyes, nem politikailag marasztalja el, sőt. Esztétikailag.

Ugyanez a móka, ezer éve. A Budapesti tavaszt is levágták, a Szellemidézést is, Ezer évet is, Házszentelőt is, gyorsan, azonnal. Aztán elkezdtek élni a maguk életét, ma már klasszikusokként hivatkoznak rájuk. Így lesz ezzel is. Gyorsan, mellékesen elintézik. Nem akarnak nagy ügyet, botrányt. Nekem ez jó. A kritikát holnapra elfelejtik. A regény beépül – ha beépül – az életműbe, és megindul a maga útján. Úgy érzem, hosszú, kacskaringós útja lesz.²⁰

Útja végül nem lett annyira hosszú, és kacskaringós sem. A kritikusok összességében óvatosan és finoman kerültek a politikai szempontú elemzést vagy a rébuszokban szó-láson túl a kérdés komolyabb megbolygatását: igaz persze, a gyakorlatilag szenttelen, pontos eseményleírások és magánéleti történések váltásain nem is volt sok politikai elemzendő. A legkeményebben ebből a szempontból Gömöri György szolt a regényről az Irodalmi Újság hasábjain,²¹ hiszen Kati, a feleség regény végi megszólalásából teljes mértékben a Kádár-rendszer melletti kortesbeszédet olvasott ki – s utalta utána a rutinosan megírt, felejthető kisregények közé, megjegyezve „jóindulatú” és „ambiciózus kísérlet” voltát (ellenpéldája a sikerültség tekintetében Konrád György *A cinkos* című regénye). Ugyanezt, mármint a fennálló rend melletti kiállást a kritikusok közül Gömörin kívül Pomogáts Béla vélte felfedezni a regényben az Új Írásban megjelent szövegének végén, persze teljesen más előjellel.²² Wintermantel István a Kritikában erényként említette azt, hogy nincs a regényben direkt politikai elköteleződés.²³ Fontos még Landy Dezső *Ellenvélemény* című cikkrészlete szintén az Irodalmi Újságból,²⁴ amely vitatkozik Gömörivel, aki tárgyi tévedéseket, pontatlanságokat is felró Karinthynak. Landy szerint a regény, mint olyan fikció, s nem kérhető számon úgy, mint egy történelmi munka. (Más kérdés, hogy a fülszöveg azt mondja: „Arra biztatnám az olvasót, hogy munkámon a mélyebb epikai hitelességet kérje számon, a kor fő indulatainak és mozgalmainak felidézését.”) S azt is kifogásolja, hogy szerinte „nem tárgyilagosa” Gömöritől a Kádár-rendszer védőbeszédét beleolvasni a műbe.

Természetesen csaknem minden kritikus észrevette, hogy Karinthy *Budapesti tavasz* című regényének lenne párdarabja ez a könyv, egyazon generációról van szó különböző történelmi időkben, és csaknem minden kritikus kiemeli, hogy a főhős és a főbb alakok megrajzolása nem hiteles, túlterhelt, extrém (Páhy már vázolt háttéréhez jön még Kati szegényparaszti sorból orvosnővé emelkedése, s e mögött az őt teherbe ejtő nevelőapja) – bár egy páran még Páhy Gyulával is megengedőek, sőt úgy gondolják

²⁰ KARINTHY, *Napló*, i. m., III. 202.

²¹ GÖMÖRI György, *Megoldatlan október*, Irodalmi Újság, 1983, 2. sz., 23.

²² POMOGÁTS Béla, *Riportregény a történelemtől*, Új Írás, 1983, 7. sz., 119–120.

²³ WINTERMANTEL István, *Karinthy Ferenc: Budapesti ősz*, Kritika, 1983, 1. sz., 30–31.

²⁴ LANDY Dezső, *Olvasgatás közben*, Irodalmi Újság, 1983, 3. sz., 19.

megfelelő elbeszélője az eseményeknek. Abban viszont kivétel nélkül osztoznak, hogy a kulcsjelenet, az apa lelövése a Köztársaság téri események után elhibázott, motiválatlan, gyenge. S a helyzet az, hogy ezzel maga az író is egyetértett. A már idézett, Sárközi Mátýásnak írott levélben olvashatjuk ezt:

Nem lehet mindenkinek tetszeni, de mindenki olvasta. [...] Ha engem kérdezel, mint ahogy kérdezel is, nem tudom, írólílag milyen, valószínűleg nem a legjobb művem. Főleg az apa lelövése elnagyolt. [...] Fő erényének és hibájának a dokumentációt érzem, valahogy elnyomta a regényt, túl sokat olvastam hozzá, ez üzemi betegség. [...] De viszont, bizonyára öntudatlanul, hatott rám a közönségigény, mely elsősorban erre kíváncsi.²⁵

Majd naplójában, jóval később a következő megjegyzést találjuk:

1985. december 4.

Elkezdtém írni az Aranyidő színpadi változatát, a Katona J.-nek. Jól megy az eleje. Utána vissza a regényhez, az Uncle Joe. És ha azt befejeztem, talán-talán a Budapesti ősz színpadi változata. Amivel elégedetlen vagyok benne, a »privát« vonallal, talán sikerül egy drámában megjavítani.²⁶

A recepció része természetesen mindaz, ami közvetlenül a könyv megjelenését követő kritikai fogadtatáson túl, egyéb formákban is foglalkozik vele – tanulmányok, előadások, esszék stb. A *Budapesti ősz* nemigen büszkélkedhet ilyesféle utóélettel. Sárközi Mátýás 1996-os tanulmányán túl tudomáson szerint Pályi András, 1995-ös, Beszélőben megjelent cikke említi még érintőlegesen, s innentől a feledés homálya fedi.²⁷

Érdekes és a kritikai fogadtatásnál jóval vegyesebb képet mutat az olvasói reakciók tartománya, amelybe a *Levelek Karinthy Ferenchez*²⁸ című, szintén a Littoriánál 1994-ben kiadott, gyaníthatóan erősen rostált kötetből nyerhetünk némi bepillantást.²⁹ De még előbb újra a Napló.

1982. október 23.

És megjöttünk. [ti. Ciprusról – P. S. A.] Millió levél a Budapesti őszről. Túlnyomórészt lelkesek, s néhány undok. Amint várható volt.

Este: Rengeteg levél a Budapesti őszről. Nagybárá kedvesek, forrók, persze van közte néhány hüvösebb, fanyarabb. Ehhez szerintem mindenkinek joga van. Tetszik vagy sem, amit írtam, ez ízlés dolga, nem lehet beleszólni, és persze zokon sem venni. Bizonyára lesz még sok vita körülötte, én sem tartom a legjobb könyvemnek, de meg kellett írni. Véghelyi Péternek lehet igaza, aki szerint írtam már jobbat, de izgalmasabbat nem. Egyvalami azonban mindig felháborít. Az erkölcsi kioktatás, becsületre, írói tisztességre, bátorságra, magyarságra. Az ilyesmire főleg azok hajlanak, akiknek a legkevesebb joguk

²⁵ SÁRKÖZI, *i. m.*, 1996, 99.

²⁶ KARINTHY, *Napló*, *i. m.*, III. 309.

²⁷ Illetőleg a már hivatkozott Szócs Géza-szöveg, lásd 6. jegyzet.

²⁸ *Levelek Karinthy Ferenchez*, szerk. KARINTHY Ferenccné, JOVÁNOVICS Miklós, Bp., Littoria, 1994.

²⁹ Problematikussága sok hasonlóságot mutat a naplókiadásával.

rá. Erről a témáról senki író – igazán író – eddig tudtommal nem írt szépprózát, se itthon, se külföldön.³⁰

S most e rengeteg levélből csak néhány szemelvény:

E könyv kötelező olvasmány lesz gyermekeinknek, unokáinknak. Pláne, ha elgondolom, hogy más kézbe vehető források mit mernek, tudnak mondani az eseményekről. Nagyon jó teherbíró szerkezetet alkottál a fiú feleségével, szeretőjével, apjával. Ha lesznek is, akiknek jobbról nem tetszik, meg akiknek balról nem tetszik, az a fő, hogy az 56-ot megélt emberek többségének így jó, mert így igaz. [...] ³¹ [V. B. monogrammal jelölve]

Kedves Író Úr,

szeretem, illetve szerettem írásait. De remélem, a Budapesti ősz vagy le fogja tagadni, vagy nagyon szégyellni fogja majd, hogy megírta. Az egész regény kitaláció, nem ilyenek voltak az események, nem így gondolkodtak az emberek. És főként ami megbocsáthatatlan, nem lehetnek olyan körülmények, olyan ellentétek, ami arra bírhat valakit, hogy szülőapját megölje. [...] ³² [Névtelen]

Aki ilyen hazug, érzéketlen módon írta le 56 szent napjait, az nem érdemli meg az író, a magyar író nevet. Hát magának nincs véleménye se arról, ami történt, a magyarság szent tragédiájáról? Nem lelkizni kellett volna, hanem magának is fegyvert fogni, és löni, löni. Legföljebb magát is lelőtték volna az ellenforradalmárok. Talán nem is lett volna olyan nagy kár! ³³ [Névtelen]

Igen tisztelt Író Úr!

Hálásan köszönöm, hogy 1956-ról regényt írt. Én alig ismerem az akkor történeteket, s valahogy úgy érzem, hogy szüleim, tanárain, idősebb barátaink mind diszkréten hallgatnak mindenről. Pedig higgye el, hogy minket érdekel a közelmúlt, legalább annyira, mint az ókor története vagy a Mohácsi vész. Hisz ez a mi életünk is. Most valahogy el tudom képzelni, milyen katarzis lehetett ez a néhány nap, és kezdem sajnálni, hogy akkor még nem éltem. Köszönöm ezt az élményt. A könyvet az iskolában kézről kézre adjuk, és megkértük a történelem-tanárnőnket, hogy beszéljünk ezekről az időkről. De, sajnos, ő is fiatal, és azt mondta, hogy ő sem tud többet, mint a Budapesti ősz írója. ³⁴ [Egy 1956 után született diáklány]

S végül:

Alaposan felizgatott a könyved, s gondolom, a közeljövőben a közvéleménnyel is ez fog történni. Nagy fa ez, és éles az írásod, mint mindig, most is izgalmas, sodró, hőseid régtől személyes ismerőseim.

Ahányan vagyunk, annyiféle 56-unk van. Mindnyájunknak el kell mondanunk a magunkét. ³⁵ [G. Á. monogrammal]

³⁰ KARINTHY, *Napló*, i. m., III. 201.

³¹ *Levelek Karinthy Ferenchez*, i. m., 231.

³² *Levelek Karinthy Ferenchez*, i. m., 232.

³³ *Levelek Karinthy Ferenchez*, i. m., 243.

³⁴ *Levelek Karinthy Ferenchez*, i. m., 242–243.

³⁵ *Levelek Karinthy Ferenchez*, i. m., 234.

Egy fontos levelet kell még megemlítenünk ehelyütt, pontosabban levélváltást. Réz Pál említi 2015-ben írott formában is megjelent hangos memoárjában, a *Bokáig pezsgőben* címűben, miszerint a *Budapesti őszt* megjelenésekor hazug könyvnek érezte, s ezt egy hosszú levélben meg is írta Karinthy Ferencnek, aki egy „[r]ettenetes, gyűlölködő, boldogtalan”³⁶ levélben válaszolt. E két levél előkerülése még fontos lehet. Abból a szempontból is, hogy a közvetlen kortársak, pályatársak informális keretek között artikulált véleménye mi volt, mi lehetett a könyvről, és hogy az író védekezése, adott esetben a támadásként értékelt kritikára indított ellentámadása milyen érvrendszeren nyugodott.

Véleményem és tudomásom szerint ennyire a nevezetes események közvetlen közelében, azokat lehetőleg pontosan megjeleníteni igyekvő regény nem született a magyar irodalomban sem a *Budapesti őszt* előtt, sem pedig utána. Ebből fakad riportíze s a hozzákapcsolt, elnagyolt és kevésbé sikerült mikrotörténet is. Ugyanakkor a maga nemében társtalan és nem jól időzített könyv: a közvetlenül 1956-ot követő, Kádárt és hatalmát propagáló feldolgozásokon már túl, de a rendszerváltáson még jóval innen született, a nyolcvanas évek elejének – e szempontból – senkiföldjére vetett forradalomtörténete a *Budapesti őszt*. Lényegében az első olyan könyv az akkori Magyarországon, amely azért, hogy objektivitásra törekszik, és nem deheroizálja és dehonesztálja az október–novemberi eseményeket, némileg a hatalom ebben az időszakban gyökerező legitimitását is megkérdőjelezi.³⁷

Teljes újraértelmezéshez, a kánon csúcsára való emeléshez vezető, bombasztikus állításaim nincsenek a *Budapesti őszt*ről. Egyrészt nem is lehetnek, másrészt ambícióm sem ez volt. Kérdéseim viszont annál inkább vannak. Az esztétikum és a politikum a tárgyalt időszakban szem elől téveszthetetlen kapcsolatát figyelembe véve például nem lehetséges-e, hogy a lehetőségekhez képest mégis bátor ez a regény, sőt alighanem méltányolandó erőfeszítés 1982 Magyarországon az adott körülmények között a forradalomról való valamelyest objektív szólásra? Nem lehetséges-e, hogy ez egy komolyan vehető és komolyan veendő (megkockáztatom: elismerendő), ámde persze helyén kezelendő és végső soron kudarcos kísérlet az 56-os regény megteremtésére, mely mű ugyanakkor teljesen társtalan? Páhy, a főhős sodródása, állást nem foglalása, szemlélődése, s ezáltal az egyébként is kérdőjelesen elvárható írói önexponálás elmaradása nem szükségszerű narratív fogás-e? Nem lehetséges, hogy a teljes vádbeszéd a regnáló rendszer ellen öngyilkosság lett volna, amellet, hogy a megjelenést teljesen ellehetetlenítette volna, s a „Berkesi-szintű” állásfoglalást pedig természetesen kezdettől negligálta Karinthy? Nem lehetséges, hogy ez a mű, eltekintve nyilvánvaló

³⁶ PARTI NAGY Lajos, Réz Pál, *Bokáig pezsgőben* (hangos memoár), Bp., Magvető, 2015, 192.

³⁷ Ugyanakkor az időzítés azon nem kevésbé fontos okból is elhibázott, hogy ekkorra jelentős változások következtek be mind a nyilvánosság, mind a második nyilvánosság szerkezetében, s ezek bátorságát csorbították, megkérdőjelezték pedig nyomatékosan ráerősítettek. Gondolva itt csak arra, hogy ekkor már javában működött a Beszélő folyóirat, illetőleg 1981-ben megjelent Petri György szamizdat verseskötete, az *Örökhétfő*.

hibáitól, a lehetséges akkor, 1982-ben létrehozható és Magyarországon megjelentethető ötvenhatos regények legjobbika?

Karinthy Ferencnek nem a *Budapesti ősz* a legkiválóbb műve, mégis, a regény sorsa, méltó helye talán nem a süllyesztő. Hogy egykorúan sikertelen regény lett volna, nem állítható, az viszont, hogy azóta szerzőjével együtt elfeledték, bizton kijelenthető. Dolgozatomban a regény megjelenése körüli eseményeket, fogadtatását, utóéletét igyekeztem felidézni. Úgy vélem, a szerző újraolvasásra és felfedezésre érdemes, míg *Naplója* lényegében máig feldolgozatlan. Engedjék meg, hogy zárásként innen idézzek.

1989. október 23.

Egész nap újság, rádió, tévé: 1956. Szép, szép. Csak magamnak és nagyon halkán írom le: talán túl szép, túl sok is.

Hiába, ez a végletek országa.

56 szerintem is forradalom volt. De nem az a felhőtlen ragyogás, aminek most bemutatják. Emlékszem még feliratokra: Nagy Imrov. És zsidózásra, alvilági figurákra, gyilkosságokra, uszító feliratokra, személyes bosszúra. Ez persze minden forradalomban így volt.

Most azonban a másik végletbe esnek. Ahogy az elmúlt 33 évben 56-ról mindent csak feketében mondtak el, most az ellenkezője.

Kissé gyanús is a dolog. Mintha ezzel a hajcihővel akarnák kiszűrni a nép szemét, és elterelni a figyelmét az ország iszonyatos helyzetéről, s a még fenyegetőbb jövőjéről. Bárcsak tévednék.³⁸

³⁸ KARINTHY, *Napló, i. m.*, III. 445.